Юлія БУГЕЛЬ

СУТНІСНІ РИСИ ТА ЗАКОНОМІРНОСТІ РОЗВИТКУ КРЕДИТНИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ РИНКОВИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

Розглянуто сутність кредитних відносин та визначено закономірності їх розвитку в умовах ринкової трансформації економічних процесів. Сформульовано низку пропозицій та рекомендацій, спрямованих на ефективну організацію кредитного процесу банківськими установами.

Недостатнє обґрунтування теоретичних засад організації кредитних відносин комерційними банками послаблює вплив кредиту на поліпшення якісних і кількісних показників функціонування банківських установ. Саме тому глибоке та всебічне дослідження сутності й особливостей розвитку кредитних відносин в умовах ринкової трансформації економічних процесів, а також визначення напрямів підвищення ефективності їх організації на сьогодні слід вважати одним із пріоритетних завдань у загальній системі заходів щодо удосконалення функціонування комерційних банків.

Дослідженню проблем теорії кредиту та кредитних відносин присвячено праці багатьох вітчизняних і зарубіжних економістів, серед яких: З. Васильченко, О. Васюренко, Н. Версаль, В. Вітлінський, А. Гальчинський, І. Гуцал, О. Дзюблюк, Ю. Заруба, Б. Івасів, О. Кириченко, В. Лагутін, В. Міщенко, А. Мороз, Л. Примостка, К. Раєвський, С. Реверчук, М. Савлук та інші. Однак, відзначаючи безсумнівну цінність проведених наукових досліджень, потрібно зазначити, що нині в економічній літературі відсутні єдині підходи до розуміння сутності кредитних відносин, а відтак не сформовано певних узгоджених позицій стосовно їх ролі та місця в економічній системі. Саме тому, формування належного понятійного апарату та глибоке дослідження особливостей розвитку кредитних відносин в умовах ринкової трансформації економічних процесів та їх вдосконалення – є важливим завданням для сучасної теорії банківської справи як наукової бази практичних перетворень.

Отже, метою статті є виокремлення єдиних підходів до трактування сутності кредитних відносин, а також їхньої ролі і місця в економічній системі, з урахуванням особливостей її розвитку в період ринкової трансформації.

Процес трансформації економічної системи України на ринкових засадах визначає істотне зростання ролі кредиту і кредитних відносин в усьому комплексі господарських зв'язків та механізму взаємодії економічних агентів як учасників розширеного відтворення. Цю роль визначають, насамперед, сфери застосування кредитних операцій банків відповідно до завдань економічного розвитку на основі комплексу спеціальних умов: необхідності участі позичених коштів у вирішенні проблем забезпечення безперервності процесів виробництва і реалізації продукції; якості виробничої та інвестиційної діяльності підприємств; економного

використання ресурсів; потреб забезпечення обороту платіжними засобами; інтересів підвищення добробуту населення та інших важливих сфер.

Глибинний категоріальний аналіз змісту кредитних відносин є основою наукового обґрунтування сукупності пропозицій і рекомендацій, спрямованих на ефективну організацію кредитного процесу банківськими установами. Водночас, потрібно зазначити, що з приводу трактування сутності кредитних відносин в економічній літературі відсутні певні єдині підходи до визначення змісту цієї дефініції. При цьому її характеристиці приділяється значно менше уваги, аніж розглядові поняття кредиту як економічної категорії. Такий стан справ, на наш погляд, є неприйнятним з огляду на необхідність формування адекватного понятійного апарату нашого дослідження. Тому потрібно чітко визначити поняття кредитних відносин.

Варто звернути увагу, що поняття кредиту і кредитних відносин практично ототожнені [9, 126; 3, 444; 5, 290]. Однак аналіз навіть тих робіт, де кредитні відносини розглянуто як окреме поняття, дає змогу зробити висновок про наявність відмінних підходів до трактування сутності кредитних відносин як чітко визначеної дефініції, пов'язаної із самою сутністю кредиту як економічної категорії.

Так, з точки зору професора В. Д. Лагутіна, кредитні відносини – це відособлена частина економічних відносин, пов'язана із наданням вартості (коштів) у позику і поверненням її із певним відсотком [8, 12]. Такої ж позиції дотримуються В. М. Гриньова і О. Ю. Проскура [2, 52]. Однак такий підхід, на наш погляд, більшою мірою характеризує зміст дефініції позички, аніж показує справжнє призначення кредитних відносин.

Науковець О. І. Лаврушин характеризує кредитні відносини як систему взаємозв'язків з приводу руху певної кількості тимчасово вільних грошових коштів, що утворюються в результаті особливостей кругообороту капіталу [7, 10]. Однак і тут не зовсім доцільно обмежувати сферу кредитних відносин виключно рухом грошових коштів, оскільки кредит, як відомо, охоплює відносини також і з приводу передачі в тимчасове користування товарно-матеріальних цінностей.

Більш ґрунтовно на основі поетапного аналізу розглядає сутність кредитних відносин професор О. В. Дзюблюк, на думку якого кредитні відносини є формою уречевлених відносин, що складаються між учасниками суспільного відтворення з приводу передачі на платній основі грошових або товарних цінностей від одного суб'єкта ринку до іншого у тимчасове користування [4, 28]. Погоджуючись із цим визначенням, вважаємо за необхідне доповнити його із тієї точки зору, яка характеризувала б діяльність конкретних суб'єктів цих відносин, котрими є кредитор і позичальник. У такий спосіб потрібно наголосити, що кредитні відносини – це насамперед відносини між кредитором і позичальником, що вирізняє їх з-поміж усіх інших видів економічних відносин. При цьому найважливішою ознакою є наявність заборгованості одного економічного агента перед іншим, у ролі яких і виступають кредитор і позичальник. При цьому погашення цієї заборгованості здійснюється позичальником на загальну суму, що перевищує величину початкового боргу. Різницю утворює плата за тимчасове користування коштами кредитора.

Кредитор є суб'єктом кредитних відносин, що надає позичку, тобто певні цінності у тимчасове користування. При цьому варто виокремити характерні ознаки діяльності кредитора: джерелами цінностей для видачі кредиту можуть бути як власні матеріальні і грошові ресурси кредитора, так і кошти, залучені в інших суб'єктів ринку; метою кредитора є отримання прибутку від на-

дання вартості у тимчасове користування; розміщуючи позичену вартість, кредитор забезпечує її продуктивне використання як для себе, так і для інших учасників відтворювального процесу; ресурси кредитора, які передаються в користування іншим суб'єктам, залишаються його власністю.

Позичальник є суб'єктом кредитних відносин, що отримує певні цінності у тимчасове користування і зобов'язується повернути їх після закінчення встановленого строку. Характерними ознаками діяльності позичальника як сторони кредитної угоди є такі: метою позичальника є задоволення тимчасової потреби у додаткових грошових або матеріальних ресурсах; позичальник не є власником отриманих у користування ресурсів, а лише їх тимчасовим розпорядником; позичальник має надати економічні та юридичні гарантії повернення отриманих від кредитора коштів; для повернення отриманих від кредитора цінностей позичальник має так організувати свою діяльність, щоб забезпечити вивільнення коштів, достатніх для розрахунків із кредитором.

Разом із тим, взаємодія між кредитором і позичальником у процесі організації кредитних відносин цілком природно ґрунтується і на певному об'єкті цих відносин, котрий потрібно також розглядати як їхню невід'ємну частину.

Об'єктом кредитних відносин є певна вартість у грошовій чи матеріальній формі, що передається від кредитора до позичальника. Її характерною рисою є збереження позичальником, що передбачає передачу ним кредиторові рівноцінного еквівалента отриманих у позичку ресурсів.

Таким чином, кредитні відносини можна визначити як економічні, що виникають між кредитором і позичальником з приводу передачі вартості у тимчасове користування й охоплюють конкретні форми видачі і погашення позичок та об'єктів кредитування. У даному разі йдеться про такі відносини, які забезпечують поєднання інтересів кредитора і позичальника на основі використання оптимальних форм передачі вартості у тимчасове користування (об'єктів кредитування) і забезпечують на цій основі її поворотний рух у масштабах усієї економіки, що сприяє неперервності розширеного відтворення.

При цьому потрібно вказати на сукупність тих характерних рис кредитних відносин, які, по суті, є їхніми іманентними ознаками, визначаючи специфіку у системі економічних відносин загалом.

По-перше, безперервність кредитних відносин, що визначається їх активною роллю у забезпеченні неперервності розширеного відтворення на всіх його стадіях. При цьому, якщо на мікроекономічному рівні у взаєминах між конкретними кредиторами і позичальниками кредитні відносини мають цілком завершений характер, триваючи до моменту погашення конкретного виду позички, то на макроекономічному рівні кредитні відносини тривають безперервно, розпочинаючись і завершуючись у різних секторах господарства між різними суб'єктами.

По-друге, нееквівалентність руху вартості у процесі кредитних відносин, що визначається особливостями стягнення плати за кредит після завершення користування позиченими цінностями. Якщо у товарообмінних операціях має місце одночасний зустрічний рух товарів і грошей на еквівалентній основі, і власник товарів у процесі їх реалізації отримує еквівалентну вартість, виражену в грошах, то у кредитних відносинах повернення вартості, відданої в позичку, відбувається із приростом, що становить плату за користування нею та є компенсацією кредиторові відмови від інших альтернативних форм прибуткового розміщення своїх активів.

По-третє, єдність цілей та інтересів суб'єктів кредитних відносин, що визна-

чається об'єктивною потребою збігу сум і строків, на які вивільняються кошти у кредитора, із відповідними потребами позичальника, а також зацікавленості кредитора у прибутковому розміщенні своїх ресурсів із відповідними потребами залучити ці ресурси позичальника, здатного настільки ефективно використати позичені кошти, щоб мати можливість отримати дохід у розмірах, що перевищував би початкову суму одержаної позички на величину, яка утворюватиме плату за користування нею.

По-четверте, економічна самостійність суб'єктів кредитних відносин, що передбачає наявність відповідного статусу кредитора і позичальника як власників і розпорядників певного майна у вигляді матеріальних і грошових ресурсів, котрі кредитор на власний розсуд може передавати у тимчасове користування іншій особі, а позичальник здатний повернути отриману вартість як за рахунок доходів від прибуткового використання позичених цінностей, так і за рахунок власного майна, яким він володіє.

Водночас, розглядаючи характерні ознаки кредитних відносин, потрібно розуміти, що ці відносини не існують самі по собі, у відриві від реалій перебігу економічних процесів. Вони виражають практичні аспекти взаємодії кредитора і позичальника як суб'єктів кредиту в рамках існуючої економічної системи, а тому важливо наголосити на безпосередньому зв'язку змісту кредитних відносин та особливостях їх практичної реалізації із конкретними економічними умовами і формами організації господарської діяльності. Відтак, важливо вказати на ті особливості розвитку національної економіки України в період її ринкової трансформації, що безпосередньо позначаються на закономірностях організації і розвитку кредитних відносин, а отже і на діяльності їхніх суб'єктів. Найважливішими серед них є, на наш погляд, наступні.

1. Становлення ринкової системи господарювання виявляє значне розширення сфер функціонування кредитних відносин в економічних відносинах у міру реалізації реформ у різних секторах економіки України з огляду на засадничі принципи підприємницької діяльності, що визначають самостійність у прийнятті рішень господарюючими суб'єктами з питань вибору банківських установ для обслуговування, форм і видів кредитних продуктів, а також активного залучення кредитних ресурсів для розширення власних операцій.

2. Зростаюча роль кредитних відносин у перехідній економіці визначає їх важливе місце у системі регулятивних заходів державної економічної політики на перебіг економічних процесів. Монетарні інструменти цієї політики займають провідне положення у всій сукупності державних важелів впливу на економіку, оскільки через діяльність комерційних банків і їх кредитні відносини з клієнтами центральний банк передає регулятивні імпульси впливу на динаміку основних макроекономічних параметрів: обсяг грошової маси, рівень процентних ставок, валютний курс, темпи інфляції, обсяги номінального ВВП та інші. У зв'язку із тим, що в перехідній економіці, де ринок не відразу стає регулятором усієї господарської діяльності, більш активне втручання держави в економічні процеси через кредитні відносини є необхідною умовою нормального перебігу розширеного відтворення. Саме вплив на кредитні відносини надає можливості стабілізації виведеної з рівноваги економічної системи, якою, власне, і є перехідна економіка, а також регулювання сукупного попиту і сприяння структурному реформуванню господарства через вплив на сукупну пропозицію за допомогою цільових кредитних програм.

3. Зростання ролі кредитних відносин в період ринкової трансформації визначає по-

треби забезпечення стабільного економічного зростання як основи розширеного відтворення, що визначається можливостями ефективного поєднання потоків заощаджень і інвестицій. З огляду на дефіцит власних нагромаджень у багатьох економічних агентів в перехідний період та практичну відсутність у держави фінансових можливостей із забезпечення крупномасштабних інвестиційних проектів для структурної перебудови господарства, саме кредитні відносини можуть стати потужним фактором активізації цих процесів, відповідно до потреб раціонального розміщення ресурсів на довгостроковій основі і стимулювання процесів реконструкції і технічного переозброєння виробництва. Такі відносини виступають основою мобілізації у банківській сфері заощаджень і спрямування їх виключно в ефективні інвестиційні проекти, що є одним із необхідних елементів у системі заходів, спрямованих на зростання господарської активності.

4. Зміни структури оборотного капіталу підприємств, зумовлені зростанням операційних витрат і підвищенням частки високоліквідних активів, зумовлюють посилення значення кредитних відносин як чинника оперативного забезпечення суб'єктів господарювання необхідною кількістю кредитних ресурсів як джерела платіжних засобів. Можливості підприємств залучати в потрібні моменти додаткові позичені кошти для підтримання неперервності постійно відновлюваної системи товарообмінних операцій визначають у кінцевому підсумку один із напрямів вирішення притаманних перехідному періодові проблем неплатежів, зростання дебіторської заборгованості та бартерних операцій. Відтак, оптимальна організація кредитних відносин на мікроекономічному рівні є необхідним чинником неперервності індивідуальних відтворювальних процесів, що в масштабах усієї економіки виступає ключовою передумовою забезпечення макроекономічної стабільності і виробничого зростання.

5. Одним із факторів зростання сукупного попиту на тлі кризових явищ в економіці перехідного періоду є зростання ролі кредитних відносин у стимулюванні кінцевого споживання населення, що може слугувати передумовою підвищення рівня зайнятості. Утім, в нестабільних умовах перехідної економіки, коли ризики кредитування фізичних осіб є досить високими, посилення впливу кредитних відносин на відповідні процеси визначатиметься передусім стабілізацією макроекономічної ситуації і збільшенням доходів населення як фактора надійного матеріального забезпечення процесу видачі і погашення позичок.

6. Зі становленням і розвитком в Україні ринку капіталів та формуванням його належної інфраструктури, кредитні відносини набуватимуть усе більшої ваги як економічного стимулу ефективного господарювання. Це пов'язано із тим, що за умови раціональної ринкової організації економічної системи відбувається приплив кредиту в господарську діяльність підприємств із високими показниками розвитку, які забезпечують найбільшу віддачу коштів, отриманих в кредит і, навпаки, відбувається відплив кредиту із підприємств і галузей із низьким рівнем прибутковості. Таким чином, відповідно до об'єктивних законів ринку належним чином організовані кредитні відносини сприятимуть вільному переливу капіталів в економіці, забезпечуючи тим самим розвиток найбільш ефективних галузей господарства.

7. Притаманна перехідному періоду проблема структурних диспропорцій і макроекономічної незбалансованості, що знаходить конкретне відображення у збільшенні розриву між наявним потенціалом матеріального виробництва та кінцевим випуском товарів і послуг, визначає істотне зростання ролі кредитних відносин як

ключового чинника забезпечення оптимального перерозподілу ресурсів в економіці на користь конкурентоспроможних підприємств і галузей, котрі здатні виступити основою економічного росту, створюючи тим самим позитивну тенденцію у забезпеченні незворотності структурних перетворень і остаточного подолання кризових явищ перехідного періоду.

Як випливає із наведених вище положень, важливим є не лише трактування сутності кредитних відносин, але і їхньої ролі і місця в економічній системі, з урахуванням особливостей її розвитку в період ринкової трансформації. При цьому дані закономірності розвитку кредитних відносин виражають не лише реформування на ринкових засадах якоїсь певної сфери стосунків між економічними агентами, а й появу важливого інструмента реалізації економічної політики, ефективне використання якого є необхідною умовою успішності відповідних перетворень. Саме за таких умов розвиток кредиту і створення адекватної перехідній економіці системи кредитних відносин може забезпечити стимулювання виробництва, подолання обмеженості фінансових ресурсів, збільшення інвестицій, формування ринкової інфраструктури і в кінцевому підсумку зміцнення економічного потенціалу суспільства та забезпечення стійкого розвитку національного господарства.

У цьому контексті потрібно відзначити тісний зв'язок розвитку кредитних відносин у перехідній економіці із такими макроекономічними проблемами, як: труднощі формування ринкових інститутів і структурної перебудови економіки; високий рівень ризиків підприємницької діяльності; значні розміри бюджетного дефіциту і внутрішнього державного боргу; високий рівень інфляції тощо.

Відтак, проблеми, що супроводжують процес ринкового реформування економіки України, зумовлюють також і суттєве обмеження можливостей формування повноцінних кредитних відносин, які охоплювали б практично усі галузі і сектори національного господарства. Це визначається дією, зокрема, таких факторів:

– низький рівень кредитоспроможності більшості господарюючих суб'єктів через недостатню прибутковість їх діяльності;

– відсутність у потенційних позичальників достатнього обсягу ліквідних активів, що можуть бути передані в заставу;

– відсутність законодавчих гарантій захисту прав кредиторів і забезпечення реалізації їхніх майнових інтересів у відносинах із позичальниками;

– висока частка готівки, тобто грошей поза банками, що обмежує ресурсні можливості банківської системи і її можливості розширювати пропозицію кредитів;

– високий рівень плати за кредит, що визначається ризикованістю господарських операцій, на які видаються позички;

– відсутність або низький рівень розвитку таких видів ринків, як: засобів виробництва і нерухомості; землі; робочої сили з її міграцією; цінних паперів, що не дозволяє забезпечити внутрішню мобільність капіталів та їх ефективний перерозподіл;

– відсутність належного розвитку вексельного обігу в країні, що мав би оформлювати безпосередні кредитні угоди з приводу руху товарно-матеріальних цінностей між підприємствами (натомість, зростають обсяги дебіторсько-кредиторської заборгованості).

Вирішення зазначених проблем, формування належної інфраструктури ринку позичкового капіталу, зміни у законодавчій базі країни можуть сприяти створенню необхідних умов для активізації розвитку кредитних відносин і охоплення ними усіх сфер економіки України.

Література

1. Гальчинський А. С. Основи економічної теорії: Підруч. / А. С. Гальчинський, П. С. Єщенко, Ю. І. Палкін. – К.: Вищ. шк., 1995. – 471 с.

2. Гриньова В. М., Проскура О. Ю. Гроші та кредит: Навч. посіб. – Харків: Інжек, 2003. – 208 с.

3. Гроші та кредит: Підруч. / За заг. ред. М. І. Савлука.– К.: КНЕУ, 2006. – 744 с.

4. Дзюблюк О. В. Організація грошово-кредитних відносин суспільства в умовах ринкового реформування економіки: Моногр. – К.: Поліграфкнига, 2000. – 512 с.

5. Кузнецова Е. И. Деньги, кредит, банки: Учеб. пособ. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. – 527 с.

6. Курс экономики: Учеб. / Под ред. Б. А. Райзберга. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 720 с.

7. Лаврушин О. И. Банковское дело: современная система кредитования. – М.: КНОРУС, 2005. – 256 с.

8. Лагутін В. Д. Кредитування: теорія і практика: Навч. посіб. – К.: Знання, 2000. – 215 с.

9. Тарасов В. И. Деньги, кредит, банки: Учеб. пособ. – Минск: Мисанта, 2003. – 512 с.